

Janusz Małek

Dzieje Prus Królewskich i Książęcych w powojennej historiografii pomorskiej : (polityka, ustrój, stany, kultura)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2-3, 171-182

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Janusz Mallek

Dzieje Prus Królewskich i Książęcych w powojennej historiografii pomorskiej (polityka, ustroj, stany, kultura)

1. WARSZTATY BADAWCZE I KADRY

W wyniku II wojny światowej w granicach państwa polskiego znalazła się południowa część byłych Prus Wschodnich oraz byłe Wolne Miasto Gdańsk. Po czterystuletniej działalności zamknęły się podwoje Uniwersytetu Królewieckiego. W tych zmienionych warunkach przed nauką polską stanęły nowe, niezwykle ważne zadania. Miejsce królewieckiej Albertyny zajął teraz powołany do życia w roku 1945 w Toruniu Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Utworzenie tej uczelni było możliwe głównie dzięki kadrze naukowej i pracownikom administracyjnym wywodzącym się z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (założonego w 1579 r.). Przejęcie dawnych terenów wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej przez ZSRR spowodowało, iż wileńska kadra uniwersytecka znalazła się już latem 1945 r. w Toruniu. Uzupełnili ją pracownicy naukowcy wywodzący się z różnych ośrodków uniwersyteckich Polski międzywojennej, zwłaszcza Lwowa, Warszawy i Poznania¹. W Toruniu katedry nauk historycznych objęli jednak głównie profesorowie wywodzący się z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie: Bronisław Włodarski — Katedrę Historii Polski Nowożytnej, Stanisław Hoszowski — Katedrę Historii Społecznej i Gospodarczej i Kazimierz Hartleb — Katedrę Historii Kultury. Pozostałe katedry przypadły: Ryszardowi Mienickiemu z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie — Katedra Historii Europy Wschodniej, Bronisławowi Pawłowskiemu z Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie — Katedra Historii Powszechnej Nowożytnej i Karolowi Górskiemu z Uniwersytetu Poznańskiego — Katedra Historii Ziem Pomorskich i Krajów Nadbałtyckich². Działalność zwłaszcza tej ostatniej katedry i jej kierownika w decydujący sposób zaważyły na rozwoju badań nad dziejami Pomorza Wschodniego w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych, które stanowią przedmiot niniejszego opracowania.

Tworzenie się środowiska historycznego w powojennym Toruniu nie dokonywało się na dziewiczej glebie. Toruń bowiem szczycił się już wówczas długoletnią działalnością polskiego Towarzystwa Naukowego założonego w roku 1875, zainteresowania którego

1 S. Burhardt, J. Mossakowski, *Z prehistorii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, Toruń 1946, s. 12 i n.; L. Kolankowski, *Powstanie i organizacja uniwersytetu*, w: *Uniwersytet Mikołaja Kopernika 1945—1955*, Warszawa 1957, s. 14 i n.; J. Staszewski, *Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu w l. 1945—1963*, *Zapiski Historyczne* (dalej: ZH), 1965, t. 30, s. 140 i n.; J. Mallek, *Ludwik Kolankowski a uniwersytety polskie*, w: *Ludwik Kolankowski (1882—1982). Materiały sesji w 100-lecie urodzin*, pod red. A. Tomczaka, Toruń 1983, s. 40 i n.

2 B. Nadolski, *Wydział Humanistyczny*, w: *Uniwersytet Mikołaja Kopernika 1945—1955*, ss. 43—49; M. Biskup, *Toruńskie środowisko historyczne*, *Kwartalnik Historyczny* (dalej: KH), 1959, t. 66, z. 2, s. 593 i n.; T. Grudziński, *Toruńskie środowisko historyczne. Tradycje i teraźniejszość*, ZH, 1974, t. 39, z. 3, ss. 11—34; K. Górski, *Polska nauka historyczna — problemy odbudowy*, KH, 1979, t. 86, ss. 627—630; tenże, *Autobiografia naukowa*, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 1987, nr 1, s. 27 i n.

koncentrowały się głównie na badaniu dziejów Pomorza. Prace monograficzne ukazywały się w serii „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, źródła w serii „Fontes”, a artykuły i recenzje w czasopiśmie „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”. Miejszczową grupę historyków reprezentowali m.in. prezes Towarzystwa Naukowego w Toruniu ks. Paweł Czaplewski oraz dyrektorka Archiwum Toruńskiego Helena Piskorska. W latach 1946 i 1947 dokonał się proces przekształcenia Towarzystwa Naukowego w Toruniu z towarzystwa o charakterze przyjaciół nauk w towarzystwo akademickie³. Miało to szczególne znaczenie dla badań historycznych. Serie wydawnicze Towarzystwa, a więc „Roczniki”, „Fontes” i „Zapiski”, miały odtąd stać się miejscem, gdzie wyniki swoich badań publikowali pracownicy uniwersytetu.

Inicjatorem podjęcia szerokich badań nad dziejami Pomorza był prof. Karol Górski⁴. W październiku 1945 r. objął on Katedrę Historii Ziem Pomorskich i Krajów Nadbałtyckich, a już 21 stycznia 1946 r. na posiedzeniu Wydziału I TNT wystąpił z referatem programowym o stanie i potrzebach badań nad dziejami Pomorza⁵. Referat ten ukazał się w formie artykułu jeszcze w tym roku w „Przeglądzie Zachodnim”⁶. Interesujące jest zwrócenie uwagi autora na trzy kwestie, tj. na stan archiwów, publikację źródeł i przygotowanie monografii. K. Górski postulował pilne przygotowanie tablic z neografii gotyckiej, niezbędnych do podjęcia badań przez młodych badaczy. Na plan pierwszy wysuwał konieczność opracowania ustroju Prus Królewskich, historii prawa chełmińskiego oraz dziejów kultury polskiej na Warmii. Dodajmy, iż z inicjatywy K. Górskiego na wspomnianym posiedzeniu Wydziału I TNT podjęto niezwykle ważną uchwałę o organizacji w niezbyt odległym czasie ogólnopolskiego zjazdu historyków zajmujących się dziejami Pomorza⁷. Zjazd ten odbył się 19 i 20 lutego 1947 r. w Toruniu, w rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika. Zgromadził on tych wszystkich polskich historyków Pomorza, którzy przeżyli II wojnę światową i nie znaleźli się na emigracji. Zjazd pracował w czterech sekcjach: 1. Historii Pomorza Wschodniego, 2. Historii Pomorza Zachodniego, 3. Geografii historycznej, 4. Archiwalno-bibliotecznej⁸. W czasie obrad tych sekcji przedstawiono aktualny stan zasobów archiwów i bibliotek pomorskich oraz stan, potrzeby i perspektywy badawcze. Materiały ze zjazdu ukazały się drukiem w „Zapiskach TNT”⁹. Pomorzem Wschodnim zajmowali się następujący referenci: M. Pelczar, *Potrzeby historiografii polskiej w zakresie badań nad przeszłością Gdańska*; tenże, *Biblioteka Miejska w Gdańsku*; S. Burhardt, *Biblioteki toruńskie*; H. Piskorska, *Archiwum Torunia w czasie i po okupacji*; A. Liedtkie, *Biblioteka Seminarium Duchownego w Pelplinie*; tenże, *Archiwum diecezji chełmińskiej*; J. Zawadzki, *Sprawozdanie ze stanu bibliotek i archiwów diecezji warmińskiej* i wreszcie K. Górski, *Zadania historiografii Pomorza Wschodniego i Prus*. Nie było osobnego referatu o archiwum gdańskim, które wróciło ze strefy okupacyjnej angielskiej w Niemczech na przełomie lat 1947/1948 ani też o archiwum królewickim, które zostało ewakuowane pod koniec 1944 r. do Dolnej Saksonii i pozostało w Niemczech (dziś w Berlinie). Zjazd podjął uchwałę o najpilniejszych zadaniach badawczych. Przede wszystkim należało skoncentrować się na opracowaniu dziejów Związku Pruskiego i Prus Królewskich w latach 1454—1772 oraz dziejów lenna pruskiego w latach 1525—1657. Taki wybór problematyki badawczej, skupiającej

3 J. Serczyk, *W Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1945—1975*, w: *Dzieje Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1875—1975*, t. 2, pod red. M. Biskupa, Toruń 1978, s. 10 i n.

4 M. Biskup, *Karol Górski (30 IV 1903—11 XII 1988)*, KH, 1990, R. 97, z. 1—2, ss. 259—262; J. Malłek, K. Górski. *A Memoir*, Parliaments, Estates and Representation, Vol. 9, Part 2, London 1989, ss. 109—111.

5 J. Serczyk, op. cit., s. 27.

6 K. Górski, *Zadania historiografii polskiej na Pomorzu*, Przegląd Zachodni, 1946, I półroczcie, ss. 139—146.

7 J. Serczyk, op. cit., s. 27.

8 Ibidem, s. 37.

9 Zapiski TNT, 1947, t. 13, nr 1—4

się na tzw. polskim okresie w dziejach obydwu części Prus, był w warunkach powojennych całkiem zrozumiały. Zjazd uchwalił zalecenia w sprawie tworzenia warsztatów badawczych. Należało więc kontynuować prace nad zabezpieczeniem zbiorów archiwalnych i bibliotecznych poprzez objazdy terenowe. Do pracy tej miano wciągać młodzież akademicką z Torunia. Zbiory biblioteczne, skoncentrowane w Toruniu, Gdańsku i Szczecinie, miały być punktem wyjścia dla katalogu „Pomeraniców” jako zaczynu bibliografii „Wielkiego Pomorza”. W końcu zalecono, aby przystąpić do opracowania atlasu historycznego Pomorza w epoce piastowskiej. Zalecenia Zjazdu Toruńskiego realizowano w najbliższych latach z ogromnym zapalem charakterystycznym dla lat pionierskich. Znalazło to swój wyraz zarówno w kształceniu młodej kadry, tworzeniu warsztatów badawczych, jak i publikowaniu wyników badań. Uniwersytet Mikołaja Kopernika wykształcił wówczas pierwszych doktorów, spośród których wielu należy dzisiaj do czołówki nauki historycznej w Polsce. I tak Karol Górski promował w roku 1946 Kazimierza Ślaskiego, w roku 1950 Mariana Biskupa i Jerzego Kłoczowskiego, w roku 1951 Irenę Janoszówną (Biskupową), z kolei Ludwik Kolankowski w roku 1950 Andrzeja Tomczaka, a Stanisław Hoszowski — Jerzego Topolskiego, żeby wymienić tylko najwybitniejszych. W roku 1947 habilitowała się tutaj Jadwiga Lechicka, a w rok później Ewa Maleczyńska¹⁰. Większość tych badaczy poświęciła się dziejom Pomorza Wschodniego w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych. Na Wydziale Prawa UMK uzyskali doktoraty z historii prawa późniejsi profesorowie — w roku 1947 Tadeusz Cieślak i Zbigniew Zdrójkowski, a w roku 1949 Stanisław Matysik, w rok później zaś Edmund Cieślak; ich promotorem był Karol Koranyi¹¹.

Założona w 1946 r. Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Gdańsku, przekształcona w roku 1970 w Uniwersytet Gdański, uzyskała prawo doktoryzowania w zakresie historii w późnych latach sześćdziesiątych, stąd też ciężar kształcenia kadr przez ponad dwadzieścia lat spoczywał prawie wyłącznie na UMK¹². Z kolei powołana do życia w 1974 r. w Olsztynie Wyższa Szkoła Pedagogiczna, prowadząca również studia historyczne, nie uzyskała dotąd praw doktoryzowania.

W zakresie tworzenia warsztatów badawczych osiągnięto znaczne sukcesy. Archiwum toruńskie wyszło z II wojny światowej prawie bez strat. Archiwum gdańskie po jego zwrocie przez Anglików w roku 1947 wróciło do swojej siedziby z pewnymi stratami. Dla badaczy polskich niezwykle cenny był powrót około 300 tomów gdańskich recesów stanów Prus Królewskich. W Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie znalazły się z kolei recesy stanów Prus Książęcych pochodzące z Biblioteki Miejskiej w Królewcu. Archiwum to zawiera też znaczną część zbiorów królewieckich z XVIII w., zwłaszcza akta Uniwersytetu Królewieckiego¹³. Archiwum warmińskie, poprzednio znajdujące się we Fromborku, znalazło się z powrotem w rękach kościelnych, tym razem w Olsztynie. Zachowało ono zasadniczy zręb akt, część z nich wróciła z ZSRR w latach sześćdziesiątych. Wojnę przetrwało także archiwum diecezji chełmińskiej w Pelplinie, choć dla XVI w. jest ono bardzo ubogie. Poza Polską — jak już wspominaliśmy — znalazło się archiwum królewieckie. Jednakże zasoby czterech wyżej wymienionych archiwów (Gdańska, Torunia i dwóch w Olsztynie) razem wzięte są porównywalne, jeśli chodzi o wartość i znaczenie, z archiwum królewieckim. W latach powojennych zbiory te

10 *Uniwersytet Mikołaja Kopernika 1945—1955*, ss. 83—86.

11 *Ibidem*, ss. 266—267

12 Kadra profesorów historii na Uniwersytecie Gdańskim rekrutowała się głównie z byłych absolwentów UMK (m.in. E. Cieślak, St. Gierszewski, W. Odyniec i inni), zob. R. Wapiński, *Gdańskie środowisko historyczne*, ZH, 1977, t. 13, nr 2, ss. 45—62; M. Pelczer, *Pięćdziesiąt lat Gdańskiego Towarzystwa Naukowego 1922—1972*, Gdańsk 1972, ss. 102—128.

13 K. Cybulska, M. Tarnowska, *Zasób Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie. Informator*, Olsztyn 1982.

otwierały szanse badawcze dla polskich historyków, dzisiaj mogą być miejscem współpracy historyków z Polski i Niemiec.

Kolosalny wysiłek zrobiono w kierunku stworzenia odpowiednich księgozbiorów. Z bibliotek już poprzednio dobrze służących badaniom naukowym wojnę przetrwała w zasadzie bez strat Książnica Miejska w Toruniu. Znakomita biblioteka miejska w Gdańsku zachowała się w swoim zrębie, choć ubyło z jej zbiorów sporo cennych rękopisów i starodruków. Powstała natomiast bogata Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, której podstawę dały zbiory biblioteki miejskiej królewskiej, biblioteki elbląskiej oraz licznych bibliotek podworskich z terenu całego Pomorza Wschodniego i Zachodniego. Liczy ona ponad 1,5 mln woluminów, w tym ponad 60 tys. starodruków¹⁴. W latach siedemdziesiątych utworzono w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu Czytelnię Pomorzoznawczą, która w opinii także badaczy niemieckich posiada najpełniejszy zbiór wydawnictw źródłowych i opracowań do dziejów Pomorza Wschodniego i Zachodniego¹⁵. Jej zasoby dorównują lub nawet przewyższają zbiory biblioteki Instytutu Herdera w Marburgu.

Poważny wkład zarówno w kształcenie nowych kadr, tworzenie warsztatów badawczych, jak i w sam rozwój badań historycznych wniosły pozauczelniane placówki naukowe świeckie i duchowne¹⁶. Na pierwszym miejscu należy tu wymienić Zakład Historii Pomorza Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk z pracownikami w Toruniu i Gdańsku, powołany do życia w roku 1953. Jego powstanie przypadło na okres negatywnych przemian w polskiej nauce historycznej. Wystarczy tu przypomnieć I Konferencję Metodologiczną Historyków Polskich w Otwocku na przełomie lat 1951/1952, która wprowadzała do badań historycznych jako jedyną obowiązującą metodologię — materializm historyczny. Na fali tych zmian w 1952 r. uległa likwidacji Katedra Historii Pomorza i Krajów Nadbałtyckich, a jej kierownik, prof. Karol Górski, został odsunięty od prowadzenia seminarium i wykładu kursowego. Ustaleniem zadań dla historyków Pomorza, wynikających z obowiązującej nowej metodologii, zajęła się Konferencja Pomorska, które obradowała 25—28 października 1954 r. w Gdańsku, w pięćsetną rocznicę przyłączenia Pomorza do Polski¹⁷. Zasadnicze referaty wygłosili m.in. Kazimierz Lepszy *Walka o zjednoczenie Pomorza z całością ziem polskich (od 1454 r. do połowy XVIII w.)*¹⁸ oraz Stanisław Hoszowski *Walka o zjednoczenie Pomorza z całością ziem polskich w l. 1646—1795*¹⁹. Narzucanie uproszczonej, materialistycznej wizji procesu dziejowego ostało się nie na długo, bo tylko do „polskiego Października” 1956 r. Odtąd obydwie pracownie Zakładu Historii Pomorza — w Toruniu pod kierownictwem Mariana Biskupa i w Gdańsku pod kierownictwem Edmunda Cieślaka — skoncentrowały się na przygotowaniu syntez *Historii Pomorza i Historii Gdańska*. Marian Biskup od lat sześćdziesiątych po dziś dzień redaktor „Zapisek Historycznych”, odgrywał i odgrywa rolę inicjującą i koordynującą badania nad przeszłością „Wielkiego Pomorza” w środowisku toruńskim i poza nim.

14 M. Nędzewicz, *Die Mikolaj Kopernik Universitätsbibliothek in Toruń*, Oldenburg 1989, s. 16 i n.; H. Baranowski, *Zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, t. 5, Toruń 1990, ss. 23—46, zwłaszcza s. 44.

15 H. Baranowski, *Czytelnia Pomorzoznawcza w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu*, w: *Studia o działalności i zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*, t. 2, Toruń 1982, ss. 39—56.

16 J. Dygdała, *Główne kierunki badań historycznych w pozauczelnianych placówkach naukowych Pomorza Wschodniego w latach 1945—1985*, w: *Rozwój nauki na Pomorzu Wschodnim 1945—1985*, Toruń 1987, ss. 83—98; M. Biskup, *Potrzeby badawcze historiografii Warmii i Mazur do końca XVIII w.*, w: *Stan i potrzeby nauk społecznych na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 1966, ss. 31—46.

17 *Konferencja Pomorska 1954*, Warszawa 1956.

18 *Ibidem*, ss. 31—113.

19 *Ibidem*, ss. 114—120.

Znaczne zasługi w zakresie badań nad historią Pomorza wniosło pozauczelniane olsztyńskie środowisko historyczne zarówno świeckie, jak i duchowne. Jego początki wiążą się z osobą Emilii Sukertowej-Biedrawiny, która przyczyniła się zarówno do utworzenia księgozbioru naukowego w powojennym Olsztynie, jak i powołania pierwszego tutaj polskiego czasopisma historycznego „Komunikatów Mazursko-Warmińskich”. Organizacyjnie była to placówka nosząca nazwę Instytut Mazurski, potem była to Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego. Z czasem doszedł Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego jako towarzystwo naukowe, od 1991 r. jednostka badawczo-rozwojowa²⁰. Historycy duchowni skupieni w Seminarium Duchownym „Hosianum” w Olsztynie przystąpili do badań nieco później, byli wśród nich m.in. bp Jan Obląk, ks. Alojzy Szorc, publikując swoje prace od roku 1964 w „Studiach Warmińskich”. Nieco skromniejszą rolę niż to było w okresie do roku 1939 odegrało środowisko historyczne skoncentrowane wokół Seminarium Duchownego w Pelplinie. Spośród historyków działali tu dalej ks. Paweł Czaplewski, ks. Antoni Liedtkie i późniejszy arcybiskup warmiński Edmund Piszcz. Prace drukowano tutaj od roku 1969 w „Studiach Pelplińskich”.

2. SYNTAZY HISTORYCZNE

Pierwszą syntezą dziejów Pomorza Wschodniego, jaka pojawiła się na rynku księgarskim już w 1946 r., była książeczka Karola Górskiego *Krótkie dzieje Prus Wschodnich*²¹. Napisana z emocjonalnym zaangażowaniem i podkreślająca historyczne związki Pomorza z Polską stanowiła jedną z pierwszych lektur studentów podejmujących studia historyczne w Toruniu. W tymże roku ukazały się drukiem synteza dziejów Krzyżaków w Prusach Karola Górskiego²² oraz synteza dziejów Prus Wschodnich w latach 1525—1945 pióra profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Kazimierza Piwarskiego²³. Syntezy te nie objęły więc dziejów Prus Królewskich w latach 1466—1772. Kolejnym osiągnięciem historiografii pomorskiej był trzytomowy zbiór studiów pod redakcją Gerarda Labudy i Stanisława Hoszowskiego *Szkice z dziejów Pomorza*²⁴. Miał on być pierwszym krokiem na drodze do opracowania nowoczesnej syntezy dziejów Pomorza. Nas interesuje tom drugi obejmujący rozprawy z dziejów nowożytnych Pomorza²⁵. Wśród autorów tego tomu zagadnieniami politycznymi, ustrojowymi i kulturalnymi zajmowali się historycy z Torunia — Jan Gerlach, Stanisław Hoszowski, Jerzy Wojtowicz i z Gdańska — Anna Jędrzejowska i Maria Pelczarowa²⁶. Z kolei w roku 1972 ukazał się zarys syntetyczny

20 T. Grygier, *15-lecie Instytutu Mazurskiego*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej: KMW), 1960, nr 4, ss. 436—453; J. Jasiński, *10 lat pracy Stacji Naukowej PTIH w Olsztynie*, KMW, 1963, nr 3, ss. 468—476; tenże, *Olsztyńskie środowisko historyczne w latach 1945—1977*, ZH, 1978, t. 43, z. 1, ss. 89—114; J. Sikorski, *Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w latach 1961—1981*, KMW, 1981, nr 1—2, ss. 112—140; tenże, *Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego i jego rola w olsztyńskim środowisku humanistycznym*, Olsztyn 1986.

21 Wydana w Warszawie 1946.

22 K. Górski, *Państwo krzyżackie w Prusach*, Gdańsk 1946.

23 K. Piwarski, *Dzieje Prus Wschodnich w czasach nowożytnych*, Gdańsk 1946.

24 Wydany w Warszawie w latach 1958—1961.

25 *Pomorze nowożytne*, pod red. G. Labudy i St. Hoszowskiego, Warszawa 1959.

26 Zob. J. Gerlach, *Język polski w obradach i korespondencji urzędowej w Prusach Królewskich w XVI—XVIII w.*, w: *Pomorze nowożytne*, ss. 163—186; J. Wojtowicz, *Mieszczanństwo pomorskie w epoce oświecenia*, ibidem, ss. 350—388; St. Hoszowski, *Walka Gdańska i Torunia z pruską zaborczością w II poł. XVIII w.*, ibidem, ss. 389—415; A. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, *Polskie piśmiennictwo w gdańskich oficynach drukarskich (XVI—XVIII w.)*, ibidem, ss. 118—162.

dziejów Prus Królewskich pióra Wacława Odyńca. Choć opracowanie to miało charakter popularnonaukowy, to jednak torowało drogę do syntezy w pełni naukowej²⁷. Opracowanie właściwej syntezy dziejów Pomorza zajęło jeszcze nieco czasu. Interesujący nas tom drugi *Historii Pomorza* pod redakcją Gerarda Labudy ukazał się w dwóch częściach; część pierwsza obejmuje lata 1464/1466 — 1648/1657²⁸, część druga natomiast tylko Pomorze Wschodnie w latach 1657—1815²⁹. Wśród autorów części pierwszej znalazł się z Pomorza tylko Marian Biskup; opracował on w tej syntezie część pt. *Prusy Królewskie i Krzyżackie (1466—1526)*³⁰. Całość spotkała się z życzliwym przyjęciem krytyki naukowej³¹. Podkreślano właściwe proporcje między problematyką społeczno-gospodarczą, polityczną i kulturalną w tym opracowaniu. Z kolei w części drugiej znalazło się więcej autorów z ośrodków naukowych Pomorza, a mianowicie Edmund Cieślak i Władysław Zajewski z Gdańska, Jerzy Wojtowicz i Henryk Rietz z Torunia oraz Janusz Jasiński z Olsztyna. Ograniczeni w naszym opracowaniu czurą roku 1772 i rzeczową — dziejami Prus Królewskich i Warmii — wspomniemy tylko o tych częściach, które wyszły spod pióra E. Cieślaka i J. Jasińskiego. Dodajmy, iż autorem dwóch trzecich całego tekstu jest E. Cieślak. Napisał on w tej książce część pt. *Prusy Królewskie na drodze integracji z Rzeczpospolitą szlachecką* oraz fragment pt. *Prusy Książęce na drogach integracji z Brandenburgią w latach 1657—1772*³², natomiast J. Jasiński część pt. *Ludność polska na Warmii*³³. Omawiana przez nas część druga tomu drugiego *Historii Pomorza* nie doczekała się na razie recenzji w czasopiśmie historycznych polskich jak i obcych. Tymczasem synteza ta jest niezwykle cenna zwłaszcza dla dziejów Prus Królewskich w latach 1657—1772, które nie posiadały dotąd nowoczesnego, w pełni naukowego ujęcia i sięgać trzeba było do historii Prus Królewskich napisanej jeszcze w XVIII stuleciu przez syndyka gdańskiego Gottfrieda Lengnicha³⁴. Z prac syntetycznych o mniejszej randze naukowej należy wymienić dwa wydania dziejów Warmii i Mazur³⁵ (wśród autorów byli Maksymilian Grzegorz i Janusz Małek z Torunia, Barbara Janiszewska-Mincer i Franciszek Mincer z Bydgoszczy) oraz dzieje Pomorza Nadwiślańskiego, gdzie interesujący nas okres 1466—1772 opracował Wacław Odyniec³⁶. Oprócz syntez obejmujących Prusy Królewskie i Książęce bądź łącznie, bądź oddzielnie historiografia pomorska doczekała się kilku syntez trzech wielkich miast pruskich (jak je w czasach nowożytnych nazywano), tj. Gdańska³⁷, Elbląga³⁸ i Torunia³⁹, gdzie interesująca nas problematyka znalazła też swoje miejsce. Ukazało się też wiele monografii mniejszych miast Pomorza Wschodniego. Trudno je tutaj wszystkie wymienić, szczególnie miejsce wśród nich zajmują dzieje Malborka pióra Karola

27 W. Odyniec, *Dzieje Prus Królewskich (1454—1772). Zarys syntetyczny*, Warszawa 1972.

28 *Historia Pomorza*, t. 2, Do roku 1815, pod red. i ze wstępem G. Labudy, cz. 1 (1464/66—1648/57), oprac. M. Biskup, M. Bogucka, A. Mączak, B. Wachowiak, Poznań 1976.

29 *Ibidem*, cz. 2 (Pomorze Wschodnie w latach 1657—1815), oprac. E. Cieślak, J. Wojtowicz, W. Zajewski, przy współudziale W. Chojnackiego, J. Jasińskiego, M. Kosmana, H. Rietza, Poznań 1984.

30 Zob. *Historia Pomorza*, t. 2, cz. 1, ss. 24—186.

31 J. Małek, F. Mincer, *Nowa synteza dziejów Pomorza od połowy XV do połowy XVII w.*, ZH, 1981, t. 41, z. 2, ss. 47—70.

32 *Historia Pomorza*, t. 2, cz. 2, ss. 5—200, 270—369 i 370—419 oraz 368—520, 537—593.

33 *Ibidem*, ss. 201—220.

34 G. Lengnich, *Geschichte der preussischen Lande, Königlich-polnischen Anteils*, Bd. 1—9, Danzig 1722—1755.

35 *Dzieje Warmii i Mazur*, t. 1—2, Warszawa 1981; *Warmia i Mazury. Zarys dziejów*, Olsztyn 1985.

36 *Dzieje Pomorza Nadwiślańskiego od XII wieku do 1945 roku*, Gdańsk 1978, zob. ss. 93—237.

37 *Historia Gdańska*, t. 2, pod red. E. Cieślaka, Gdańsk 1982.

38 St. Gierszewski, *Elbląg. Przeszłość i teraźniejszość*, Gdańsk 1970.

39 *Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów*, pod red. M. Biskupa, Warszawa 1973; M. Biskup, *Historia Torunia*, t. 2, cz. 1 (1454—1548), Toruń 1992.

Górskiego⁴⁰. Wreszcie ostatnio ukazała się interesująca synteza dziejów Prus Stanisława Salmonowicza z Torunia, gdzie problematyka ustrojowa Prus Książęcych, a potem Królestwa Pruskiego została opracowana przejrzysto i wzorowo⁴¹.

3. MONOGRAFIE I STUDIA

Dorobek historiografii pomorskiej minionego prawie półwiecza w zakresie opracowań monograficznych oraz rozpraw i artykułów o charakterze analitycznym jest — jak się wydaje — znaczny i wartościowy. Dzieje polityczne i ustrojowe Prus Królewskich w latach 1466—1772 doczekały się po raz pierwszy w dziejach historiografii polskiej tak wszechstronnych i rozległych studiów. Problematykę badawczą określił w osobnym artykule w 1963 r. Karol Górski⁴². Nawiązując do swoich przedwojennych ustaleń napisał on książkę o starostach malborskich w latach 1457—1510⁴³. Są to dzieje polskiej polityki centralistycznej króla Kazimierza Jagiellończyka w prowincji pruskiej. Wzajemnych stosunków między stanami Prus Królewskich a Koroną w tym okresie dotyczą również dwa inne ważne studia tego autora⁴⁴. K. Górski ukazuje w nich tendencje separatystyczne stanów pruskich, które w konfederacji toruńskiej 1485 r. osiągnęły swoje pierwsze apogeum. Z tego konfliktu w pierwszym okresie dziejów Prus Królewskich, tj. w latach 1466—1526, zwycięsko wyszły stany pruskie umacniając zwłaszcza sejmiku pruskiego i pruski indygenat. Jednakże interwencja Zygmunta Starego w Gdańsku w 1526 r. była dowodem, że autorytet królewski nie został tu naruszony. Zresztą tendencje autonomiczne czy separatystyczne stanów pruskich — jak to wynika z badań K. Górskiego i M. Biskupa⁴⁵ — nie zmierzały jednak nigdy do oderwania prowincji pruskiej od Korony. Kolejny okres w dziejach politycznych i stanowych Prus Królewskich, tj. lata 1526—1569, był przedmiotem badań toruńskich historyków: Jana Gerlacha, Janusza Małka i Witolda Szczuczki. I tak J. Gerlach zajmował się dziejami sejmiku Prus Królewskich i przygotował „Chronologię” tego sejmiku, jednak jej nie ukończył. Opublikował dwa cenne artykuły o Grudziądzu jako miejscu sejmiku⁴⁶ i Elblągu jako straźniku pieczęci Prus Królewskich⁴⁷. Z kolei J. Małek zajął się dokładniej latami 1525—1548, poświęcając im osobną monografię, w której skoncentrował się na wzajemnych stosunkach Prus Królewskich i Prus Książęcych⁴⁸. Wreszcie W. Szczuczko zajął się latami 1562—1564, tj. dziejami Prus Królewskich w okresie sejmików egzekucyjnych⁴⁹. Poza tym J. Małek w osobnym artykule syntetycznym przed-

40 K. Górski, *Dzieje Malborka*, Gdynia 1970.

41 St. Salmonowicz, *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*. Poznań 1987, zwłaszcza ss. 7—217.

42 K. Górski, *Problematyka dziejowa Prus Królewskich 1466—1772*, ZH, 1963, t. 28, z. 2, s. 160 i n. Zob. też St. Salmonowicz, *Stany Prus Królewskich wobec Korony w XVII—XVIII w. Zarys problematyki*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia 18, 1982, ss. 103—119.

43 K. Górski, *Starostowie malborscy w l. 1457—1510. Pierwsze półwiecze polskiego Malborka*, Toruń 1960.

44 K. Górski, *Geneza i tło bezpośrednie konfederacji stanów pruskich w r. 1485. Księga pamiątkowa 75-lecia Towarzystwa Naukowego w Toruniu*, Toruń 1952, ss. 107—127; tenże, *Rozwój życia stanowego Prus Królewskich po wojnie trzynastolecia w l. 1466—1479*, ZH, 1969, t. 30, z. 3, ss. 109—143.

45 M. Biskup, K. Górski, *Kazimierz Jagiellończyk*, Warszawa 1987; K. Górski, *The Royal Prussia Estates in the Second Half of the 15th Century and their Relation to the Crown of Poland*, w: tegoż, *Communitas, princeps, corona regni. Studia selecta*, Warszawa 1976.

46 J. Gerlach, *Grudziądz miastem obrad sejmiku generalnego Prus Królewskich (1454—1772)*, Rocznik Grudziądzki, 1963, t. 3, ss. 7—3.

47 J. Gerlach, *Elbląg straźnikiem pieczęci Prus Królewskich (1503—1772)*, Rocznik Elbląski, 1963, t. 2, ss. 97—139.

48 J. Małek, *Prusy Książęce a Prusy Królewskie w latach 1525—1548*, Warszawa 1976.

49 W. Szczuczko, *Sejmy koronne 1562—1564 a ruch egzekucyjny w Prusach Królewskich*, Wydawnictwo UMK, Toruń 1994.

stawił przegraną walkę stanów pruskich o utrzymanie odrębności Prus Królewskich w stosunku do Korony, a potem Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1525—1600⁵⁰. Należy tu wspomnieć o druku biografii politycznej kasztelana gdańskiego Jana Kostki (1471—1581), pióra Stanisława Bodniaka i Zofii Skorupskiej⁵¹. Pracę w swym głównym zarysie napisał przed wojną, w Kórniku, S. Bodniak, dokończyła ją Z. Skorupska z Gdańska, a opublikowało Gdańskie Towarzystwo Naukowe. Jej walor tkwi w nagromadzonej faktografii. Wreszcie okres od 1660 do 1772 r. doczekał się kilku monografii — Jerzego Dygdały⁵² i Stanisława Achremczyka⁵³. Prace te wypełniły poważne luki zarówno w historiografii polskiej, jak i niemieckiej. Dodajmy tutaj, że ostatnia biografia króla Stanisława Leszczyńskiego pióra Edmunda Cieślaka⁵⁴ choć dotyczy zagadnień ogólnopolskich, ukazuje w pełni politykę miasta Gdańska i Prus Królewskich wobec tego króla. Całym okresem dziejów Prus Królewskich zajmuje się Irena Janosz-Biskupowa⁵⁵ w swojej monografii o archiwum ziem pruskich. Wreszcie historycy pomorscy interesowali się także zagadnieniami polityki wewnętrznej w wielkich miastach pruskich. Zaowocowało to kilkoma cennymi monografiami Józefa Buławy⁵⁶ i E. Cieślaka⁵⁷.

Znacznym zainteresowaniem powojennej historiografii pomorskiej cieszyły się dzieje polityczne i ustrojowe Warmii, która stanowiła osobny „kraik” w ramach Prus Królewskich. Pierwszy zainteresowaniom tym dał wyraz Karol Górski⁵⁸ w artykule o politycznej roli Warmii w Rzeczypospolitej. Monografie zaczęły ukazywać się później. I tak dzieje stosunku Warmii do Polski w drugiej połowie XV w. opracował Jerzy Sikorski⁵⁹, a ostatnio dzieje biskupstwa warmińskiego na tle historii prawa chełmińskiego ks. Alojzy Szorc⁶⁰. Wreszcie w druku znajduje się praca Danuty Bogdan⁶¹ o sejmiku warmińskim w XVI—XVII w. Wszystkie te monografie znacznie wzbogacają dotychczasowy obraz dziejów Warmii w XV—XVIII w.

Ścisłe z dziejami Warmii i w ogóle Prus Królewskich związane są tzw. Copernicana, tj. prace które bądź to bezpośrednio, bądź też pośrednio dotyczą postaci wielkiego astronoma Mikołaja Kopernika — kanonika warmińskiego. Wymienić tu należy zarówno biografię Mikołaja Kopernika i Łukasza Watzenrode — biskupa warmińskiego, a zarazem wuja astronoma — pióra Karola Górskiego⁶², jak i jego najbliższego przyjaciela Tiedemanna Giesego, także kanonika warmińskiego, a po-

50 J. Małek, *Die Stände des Königlichen Preussen und Republik Polen in den Jahren 1526 bis 1660, w: Ständetum und Staatsbildung in Brandenburg Preussen*, hrsg. von P. Baumgart, Berlin—New York 1983, ss. 108—128.

51 St. Bodniak, Z. Skorupska, *Jan Kostka, kasztelan gdański*, Gdańsk 1979.

52 J. Dygdała, *Polityka Torunia wobec władz Rzeczypospolitej w latach 1764—1772*, Warszawa 1977; tenże, *Życie polityczne Prus Królewskich u schyłku ich związku z Rzeczpospolitą w XVIII w.*, Warszawa 1984.

53 S. Achremczyk, *Reprezentacja stanowa Prus Królewskich w l. 1696—1772. Skład społeczny i działalność*, Olsztyn 1981; tenże, *Życie polityczne Prus Królewskich i Warmii w l. 1660—1703*, Olsztyn 1991.

54 E. Cieślak, *W obronie tronu króla Stanisława Leszczyńskiego*, Gdańsk 1986.

55 I. Janosz-Biskupowa, *Archiwum ziem pruskich*, Warszawa 1974; tenże, *Chronologia zjazdów stanów Prus Królewskich w latach 1466—1492*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia 9, 1973, ss. 113—131.

56 J. Buława, *Walki społeczno-ustrojowe w Toruniu w I poł. XVI w.*, Toruń 1971.

57 E. Cieślak, *Walki społeczno-polityczne w Gdańsku w drugiej połowie XVIII wieku — Interwencja Jana III Sobieskiego*, Gdańsk 1962; tenże, *Konflikty polityczne i społeczne w Gdańsku w połowie XVIII w. Sojusz pospółstwa z domem królewskim*, Gdańsk 1972.

58 K. Górski, *Polityczna rola Warmii w Rzeczypospolitej 1466—1772*, Przegląd Zachodni, 1949, t. 5, ss. 1—23.

59 J. Sikorski, *Monarchia polska i Warmia u schyłku XV w.*, Olsztyn 1978.

60 A. Szorc, *Dominium warmińskie 1243—1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990.

61 D. Bogdan, *Sejmik warmiński w XVI i I poł. XVII w.*, Olsztyn 1994.

62 K. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, Wrocław 1973; tenże, *Łukasz Watzenrode. Życie i działalność polityczna (1447—1512)*, Wrocław 1973.

tem kolejno biskupa chełmińskiego i warmińskiego w opracowaniu Teresy Borawskiej⁶³. Pożyteczna jest też biografia popularnonaukowa biskupa warmińskiego Jana Dantyszka pióra Zbigniewa Nowaka⁶⁴. Osobne miejsce zajmują tutaj prace Mariana Biskupa przynoszące nowe materiały na temat życia i działalności publicznej Kopernika⁶⁵ oraz pełny rejestr przekazów źródłowych do biografii Kopernika w formie regestów⁶⁶.

Z prac poświęconych zagadnieniom czysto ustrojowym w dziejach Prus Królewskich należy wymienić pracę Zbigniewa Naworskiego⁶⁷ o funkcjonowaniu sejmiku Prus Królewskich w latach 1569—1772, Ryszarda Łaszewskiego⁶⁸ o działalności tutejszych sądów wiejskich i Krystyny Kamińskiej⁶⁹ o sądownictwie miejskim Torunia. Dla dziejów administracji cenne jest zestawienie wszystkich urzędników Prus Królewskich w opracowaniu Krzysztofa Mikulskiego⁷⁰, uzupełniające i poszerzające dotychczasowe zestawienie wyższych urzędników w opracowaniu Pawła Czaplewskiego⁷¹. W końcu należy wspomnieć, iż ostatnio ukazały się dwa tomy studiów poświęconych dziejom prawa chełmińskiego w Prusach pod redakcją Zbigniewa Zdrójkowskiego⁷².

Z kolei polityczne i stanowe dzieje Prus Książęcych znalazły swoje odbicie w pracach i artykułach Janusza Małka⁷³ oraz Barbary Janiszewskiej-Mincer i Franciszka Mincera⁷⁴. J. Mallek w swoich pracach skoncentrował się na dziejach stanów Prus Książęcych w czasach księcia Albrechta, pokazując ich skuteczne działanie w celu uzyskania równowagi (1542), czy nawet przewagi (1566) nad władcą. Zajął się także wzajemnymi stosunkami Prus Książęcych i Prus Królewskich wskazując, że do początku XVII w. procesom rochodzenia się dwóch części Prus towarzyszyły także procesy schodzenia się. Z kolei B. i F. Mincerowie, publikując wiele cennych artykułów w minionych dziesięcioleciach, wyniki swych badań przedstawili w formie książkowej, koncentrując się na stosunkach Prus Książęcych z Rzeczpospolitą w pierwszej ćwierci XVII w. W pracy tej więcej miejsca poświęcili zagadnieniom politycznym aniżeli stanowym; w pełnym świetle ukazali starania Hohenzollernów

63 T. Borawska, *Tiedemann Giese (1489—1550) w życiu wewnętrznym Warmii i Prus Królewskich*, Olsztyn 1984.

64 Z. Nowak, *Jan Dantyszek. Portret renesansowego humanisty*, Wrocław 1982.

65 M. Biskup, *Nowe materiały do działalności publicznej Mikołaja Kopernika z lat 1512—1537*, Warszawa 1971.

66 M. Biskup, *Regesta Copernicana*, Wrocław 1973.

67 Z. Naworski, *Sejmik generalny Prus Królewskich 1569—1772. Organizacja i funkcjonowanie na tle systemu zgromadzeń stanowych prowincji*, Toruń 1992. Zob. też tegoż, *Sejmik generalny Prus Królewskich jako trybunał apelacyjny prowincji*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, Prawo 30, 1990, ss. 125—145.

68 R. Łaszewski, *Wymiar sprawiedliwości we wsiach województwa chełmińskiego. Organizacja sądownictwa i postępowanie sądowe*, Toruń 1974.

69 K. Kamińska, *Sądownictwo miasta Torunia do połowy XVIII w. na tle ustroju sądów niektórych miast Niemiec i Polski*, Warszawa 1980.

70 K. Mikulski, *Urzędnicy Prus Królewskich XV—XVIII w. Spisy*, Wrocław 1990.

71 P. Czaplewski, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich w l. 1454—1772*, Toruń 1919—1921.

72 *Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, pod red. Z. Zdrójkowskiego, t. 1—2, Toruń 1988—1990.

73 J. Mallek, *Ustawa o rządzie (Regimentsnottel) Prus Książęcych z r. 1542*, Toruń 1967; tenże, *Prusy Książęce a Prusy Królewskie w l. 1525—1548*, Warszawa 1976; tenże, *Dwie części Prus*, Olsztyn 1987; tenże, *Der Widerstand als Mittel im politischen Kampf der Ständerepräsentation gegen die Herrschenden im Herzogtum Preussen und Königlichem Preussen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, *Parliaments, Estates and Representation*, Vol. 8, Part 2, London 1988, ss. 131—147; tenże, *Preussen und Polen, Politik Stände Kirche und Kultur vom 16. bis zum 18. Jahrhunderts*, Stuttgart 1992.

74 B. Janiszewska-Mincer, F. Mincer, *Rzeczpospolita Polska a Prusy Książęce w latach 1598—1621*, Warszawa 1988.

brandenburskich o ich trwale osadzenie w Prusach Książęcych. Z innych prac monograficznych należy wspomnieć publikację Wiktora Szymaniaka⁷⁵ o dyplomacji Prus Książęcych na dworze Zygmunta Starego w latach 1525—1548 i Jacka Wijaczki⁷⁶ o działalności dyplomaty księcia Albrechta — Asverusa von Brandta.

Wreszcie należałoby omówić dorobek historiografii pomorskiej w zakresie dziejów kultury. Próbę syntetycznego spojrzenia na tę problematykę znajdujemy w artykułach Stanisława Salmonowicza⁷⁷ o Prusach Królewskich i Janusza Małka⁷⁸ o Prusach Książęcych. Najwięcej zrobiono tutaj w zakresie dziejów szkolnictwa i historii nauki. St. Salmonowicz⁷⁹ opracował w sposób gruntowny dzieje Gimnazjum Akademickiego w Toruniu w latach 1681—1817, a Marian Pawlak⁸⁰ dzieje gimnazjum elbląskiego. Wyjazdami młodzieży z Prus na studia uniwersyteckie zajmował się Zenon Hubert Nowak⁸¹, a podsumował te badania w osobnej monografii. M. Pawlak⁸². Z kolei historią nauki i szeroko pojętą kulturą umysłową zajmowali się Bronisław Nadolski⁸³, Jerzy Serczyk⁸⁴, Lech Mokrzejcki⁸⁵ i Zenon Hubert Nowak⁸⁶. Próbę syntezy nauki gdańskiej stanowi publikacja Kazimierza Kubika i L. Mokrzejckiego⁸⁷. O towarzystwach naukowych w wielkich miastach pruskich w XVIII w. pisał Jacek Staszewski⁸⁸. Syntetyczny charakter ma monografia Jadwigi Lechickiej⁸⁹ o oświeceniu na Pomorzu, wiele jej też zostało później skorygowanych. Nowe spojrzenie na stosunki kulturalne w XVIII-wiecznym Toruniu daje biografia Kazimierza Maliszewskiego⁹⁰ o poczmistrzu toruńskim Jakubie Kazimierzu Rubinkowskim.

Zainteresowaniem historyków pomorskich cieszyły się także dzieje prasy. J. Małek⁹¹ opracował związną monografię „Poczty Królewskiej” ukazującej się w latach 1718—

75 W. Szymaniak, *Organizacja dyplomacji Prus Książęcych na dworze Zygmunta Starego (1525—1548)*, Bydgoszcz 1992; tenże, *Rola dworu polskiego w polityce zagranicznej Prus Książęcych*, Bydgoszcz 1993.

76 J. Wijaczka, *Działalność dyplomatyczna Asverusa von Brandta w l. 1536—1547*, Kielce 1991; tenże, *Prusy Książęce a Polska, Litwa i Inflanty w połowie XVI wieku*, Kielce 1992.

77 St. Salmonowicz, *Uwagi o historii kultury Prus Królewskich XVII—XVIII w.*, ZH, 1974, t. 39, z. 5, ss. 147—176.

78 J. Małek, *Einwirkung der Polnischen Kultur auf das Herzogtum Preussen im 16. Jahrhundert*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschland, 1988, Bd. 38, ss. 46—58.

79 St. Salmonowicz, *Toruńskie gimnazjum akademickie (1681—1817)*, Bydgoszcz 1973.

80 M. Pawlak, *Dzieje gimnazjum elbląskiego w latach 1535—1772*, Olsztyn 1972.

81 Z. H. Nowak, *Młodzież Prus Królewskich i Książęcych na Uniwersytecie Krakowskim w l. 1526—1772*, ZH, 1964, t. 29, z. 2, ss. 35—69; tenże, *Związki Prus z uniwersytetami w Roztoce i Gryfii w XV i pocz. XVI w.*, ZH, 1988, t. 33, z. 1, ss. 7—41; tenże, *Dzieje tzw. Akademii Chelmińskiej*, w: *Dzieje Chelmina i jego regionu*, Toruń 1968, ss. 183—200.

82 M. Pawlak, *Studia uniwersyteckie młodzieży z Prus Królewskich w XVI—XVIII w.*, Toruń 1988.

83 B. Nadolski, *Życie i działalność naukowa uczonego gdańskiego Bartłomieja Keckermanna. Studium z dziejów Odrodzenia na Pomorzu*, Toruń 1961; tenże, *Ze studiów nad życiem literackim i kulturą umysłową na Pomorzu w XVI i XVII w.*, Toruń 1969.

84 J. Serczyk, *Ewerhardt Wassenberg historiograf Władysława IV (1610—1672) i jego pochwała Gdańska*, Rocznik Gdański, 1965, t. 24, ss. 125—153; tenże, *Krzysztof Hartknoch (1644—1687), toruński historyk Pomorza*, Rocznik Toruński, 1969, t. 3, ss. 55—88.

85 L. Mokrzejcki, *W kręgu prac historyków gdańskich XVII w.*, Gdańsk 1975; tenże, *Studium z dziejów nauczania historii. Rozwój dydaktyki przedmiotu w Gdańskim Gimnazjum Akademickim do schyłku XVI w.*, Gdańsk 1973.

86 Z. H. Nowak, *Kultura umysłowa Prus Królewskich w czasach Kopernika*, Toruń 1972.

87 K. Kubik, L. Mokrzejcki, *Trzy wieki nauki gdańskiej*, Gdańsk 1969.

88 J. Staszewski, *Towarzystwa naukowe w Gdańsku, Toruniu i Elblągu w XVIII w.*, ZH, 1975, t. 40, z. 3—4, ss. 1—29.

89 J. Lechicka, *Oświecenie na Pomorzu*, Toruń 1957.

90 K. Maliszewski, *Jakub Kazimierz Rubinkowski, szlachcic, mieszczanin toruński, erudyta barokowy*, Toruń 1982.

91 J. Małek, „Poczta Królewiecka”, KMW, 1958, nr 4, ss. 325—353.

1720, Maria Dunajówna⁹² monografię, a Jerzy Dygdała⁹³ artykuł o czasopiśmie „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen” z lat 1760—1772, z kolei Dunajówna⁹⁴ artykuł o „Gelahrte Preussen”. Wreszcie Jerzy Kasprzyk⁹⁵, artykuł o gdańskich czasopismach naukowych i moralnych z pierwszej połowy XVIII w. Dziejom książki w Królewcu w XVI w. osobną monografię poświęcił Janusz Tondel⁹⁶.

4. WYDAWNICTWA ŹRÓDŁOWE

W zakresie publikowania źródeł historiografia pomorska okresu powojennego może poszczycić się dużymi osiągnięciami. Na czoło wysuwa się tu ośmiotomowa edycja aktów stanów Prus Królewskich, którą zainicjował Karol Górski, kontynuowali i ukończyli Marian Biskup i Irena Janosz-Biskupowa⁹⁷. Obejmuje ona lata 1479—1526. Ósmy tom, zawierający akta i recesy z lat 1520—1526, ostatnio ukazał się drukiem. Edycja ta zajęła już trwale miejsce w dorobku nie tylko historiografii polskiej, ale i europejskiej. Przydatna dla badaczy jest edycja aktów sejmikowych Prus Królewskich z lat 1600—1764 w opracowaniu Karola Górskiego⁹⁸, podobnie jak i wybór tekstów źródłowych do historii stanów Prus Królewskich i Książęcych w latach 1466—1548 w opracowaniu K. Górskiego i J. Małka⁹⁹. Do osiągnięć naukowych należy zaliczyć edycję dwóch tomów *Hosii epistolae* obejmujących korespondencję kardynała z lat 1564 i 1565 w opracowaniu ks. Alojzego Szorca¹⁰⁰. Również środowisko historyków gdańskich wniosło swój wkład w publikowanie źródeł. Edmund Cieślak i Józef Rumiński¹⁰¹ wydrukowali trzy tomy raportów rezydentów francuskich w Gdańsku z ostatnich lat wojny północnej. Ze źródeł do historii prawa Zenon Hubert Nowak i Janusz Tandecki¹⁰² opublikowali księgę ławniczą sądu przedmiejskiego Chelмна. Natomiast do historii szkolnictwa Zbigniew Nowak i Przemysław Szafran¹⁰³ opublikowali metrykę gimnazjum w Gdańsku z lat 1580—1814 oraz ci sami autorzy¹⁰⁴ metrykę Akademii Chelmińskiej z lat 1692—1816. Z tą ostatnią edycją wiąże się ściśle wydawnictwo źródłowe do dziejów tejże Akademii w opracowaniu Jadwigi Lechickiej¹⁰⁵. Do historii kultury i sztuki miasta Torunia

92 M. Dunajówna, *Z dziejów toruńskiego czasopisma „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen” (1760—1772)*, Toruń 1960.

93 J. Dygdała, *Toruńskie czasopismo „Thornische Wöchentliche Nachrichten und Anzeigen”*, ZH, 1978, t. 43, z. 3, ss. 67—87.

94 M. Dunajówna, *Pierwsze toruńskie czasopismo naukowe w XVIII w. „Das Gelahrte Preussen”*, w: *Księga pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego*, t. 1, pod red. Z. Zdrójkowskiego, Toruń 1972, ss. 241—272.

95 J. Kasprzyk, *Gdańskie czasopiśmiennictwo naukowe i moralne w I połowie XVIII w.*, Rocznik Gdański, 1968, t. 27, ss. 33—68.

96 J. Tondel, *Biblioteka Zamkowa (1529—1568), księcia Albrechta Pruskiego w Królewcu*, Toruń 1992.

97 *Akta stanów Prus Królewskich*, t. 1—8, Toruń 1955—1985 (oprac. K. Górski i M. Biskup do t. 3, potem M. Biskup i od t. 5 M. Biskup i J. Janosz-Biskupowa).

98 *Inwentarz aktów sejmikowych Prus Królewskich (1600—1764)*, t. 1—2, wyd. K. Górski, Toruń 1950.

99 *Prusy Królewskie i Książęce w XV i XVI w.*, cz. 1 (1466—1548). *Wybór tekstów*, przygotował K. Górski przy współpracy J. Małka, Toruń 1971.

100 *Korespondencja Stanisława Hozjusza, kardynała i biskupa warmińskiego*, t. 5, 1564, t. 6, 1565, wyd. ks. A. Szorc, Olsztyn 1976—1978.

101 *Raporty rezydentów francuskich w Gdańsku w XVIII w.*, t. 1: 1715—1719, t. 2: 1719—1721, t. 3 1789—1790, wyd. E. Cieślak i J. Rumiński, Gdańsk 1964, 1968, 1976.

102 *Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Chelмна 1480—1559 (1567)*, wyd. Z. H. Nowak i J. Tandecki, Warszawa 1990.

103 Z. Nowak, P. Szafran, *Księga wpisów uczniów Gimnazjum Gdańskiego 1580—1814*, Gdańsk 1974.

104 Z. Nowak, P. Szafran, *Album uczniów Chelmińskiego Gimnazjum Akademickiego 1682—1816*, Gdańsk 1975.

105 *Źródła do dziejów Akademii Chelmińskiej (1386—1815)*, wyd. J. Lechicka, Toruń 1963.

w XVI—XVIII w. materiały źródłowe opublikowali Bogusław Dybaś i Marek Farbiszewski¹⁰⁶, zaś do historii książki katalog poloniców z biblioteki księcia Albrechta pruskiego ogłosił drukiem Janusz Tondel¹⁰⁷.

5. WNIOSKI

Ogólna ocena wkładu historiografii pomorskiej po II wojnie światowej w odtworzenie politycznej i kulturalnej przeszłości obydwu części Prus w wiekach od XV do XVIII wypada pozytywnie. Historycy polscy potrafili stworzyć tutaj dobre warsztaty badawcze, wychować kadre i osiągnęli znaczące rezultaty badawcze. Nakreślili także nowe perspektywy dla dalszych poszukiwań źródłowych oraz badań. Osiągnięty poziom rozwoju nauki historycznej na Pomorzu powinien zaowocować w niedalekiej przyszłości podejmowaniem wraz z historykami niemieckimi wspólnych projektów badawczych.

Niniejszy artykuł powinien stanowić uzupełnienie artykułu Bernharta Jähniga¹⁰⁸ o dorobku historiografii w zakresie dziejów dawnych Prus Wschodnich i Zachodnich.

DIE GESCHICHTE DES KÖNIGLICHEN UND FÜRSTLICHEN PREUBENS IN DER POMMERELISCHEN HISTORIOGRAPHIE DER NACHKRIEGSZEIT (POLITIK, STRUKTUR UND STÄNDE SOWIE KULTUR)

Zusammenfassung

Dieser Artikel umfasst fünf Teile: I. Forscher-Werkstätte und Kader, II. Historische Synthesen, III. Monographien und Studien, IV. Quellenveröffentlichungen, V. Schlußfolgerungen. Der Autor des Artikels zeigt den Beitrag der historischen Kreise von Thorn, Danzig und Allenstein nach dem 2. Weltkrieg zur Entwicklung der Forschungen über die Geschichte des königlichen und fürstlichen Preußens im XV.—XVIII. Jh. Die Schlußfolgerungen des Autors führen zu der These, daß die polnischen Historiker bedeutende Forschungsergebnisse erreicht und Perspektiven weiterer Quellennachforschungen und Untersuchungen bestimmt haben. Das erreichte Niveau der Entwicklung der historischen Wissenschaften in Pommerelen sollte in unweiter Zukunft dank Forschungsprojekten, welche gemeinsam mit deutschen Historikern unternommen werden sollten, Früchte bringen.

Der ganze Text dieses Artikels wurde in deutscher Version in den „Zapiski Historyczne“ (Historische Aufzeichnungen) — (Thorn 1992, Bd. 57, Heft 1, Seiten 125—140), veröffentlicht.

¹⁰⁶ *Miscellanea źródłowe do historii kultury i sztuki Torunia*, oprac. B. Dybaś i M. Farbiszewski, Wrocław 1980.

¹⁰⁷ J. Tondel, *Katalog Poloniców Kammerbibliothek i Nova Bibliotheca ks. Albrechta pruskiego zachowanych w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, Toruń 1991. Zob. też, *Das Schicksal der Königsberger Schlossbibliothek*, Preussenland, 1987, Jg. 25, nr 2—3, ss. 39—48.

¹⁰⁸ B. Jähnig, *Die landesgeschichtliche Forschung des Preussenlandes (Ost- und Westpreussen) seit 1960 im Überblick*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands, 1989, Bd. 38, ss. 81—140.